

بررسی رابطه بین میزان و نوع استفاده از اینترنت و انزوای اجتماعی در میان کاربران ۱۵ - ۲۹ ساله‌ی کافی‌نت‌های شهر تبریز

حسین بنی فاطمه^۱، توکل آقایی هیر^۲، داریوش محمدپور^۳

چکیده

در هزاره‌ی سوم، اینترنت نقش مهم و روزافزونی در زندگی نوجوانان و جوانان ایفا می‌کند. جاذبه‌ی اینترنت باعث شده تا بسیاری از جوانان و نوجوانان به جای تعامل با همسالان و والدین، اینترنت را برگزینند. این همنشینی با اینترنت به مرور زمان تجربه‌ی شیرین در جمع بودن را از فرد می‌گیرد و می‌تواند به انزوای اجتماعی منجر شود. مطالعه‌ی حاضر به منظور تعیین ارتباط میان میزان استفاده از اینترنت و انزوای اجتماعی طراحی شده است. روش تحقیق مورد استفاده‌ی این پژوهش پیمایشی و شیوه‌ی تحقیق همبستگی است. جامعه‌ی آماری این تحقیق کلیه‌ی کاربران ۱۵-۲۹ ساله‌ی کافی‌نت‌های شهر تبریز در مرداد و شهریور ماه ۱۳۹۴ هستند. نتیجه‌ی حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان دهنده‌ی وجود رابطه‌ی معنادار بین متغیرهای وضعیت تأهل، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، میزان استفاده از اینترنت، میزان استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت و جامعه‌پذیری مجازی به عنوان متغیرهای مستقل و انزوای اجتماعی به عنوان متغیر وابسته‌ی تحقیق است. به علاوه نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون چند متغیره‌ی تحقیق نشان می‌دهد که ۲۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته، توسط متغیرهای مستقل باقی‌مانده در مدل (وضعیت تأهل، میزان استفاده از اینترنت، جامعه‌پذیری مجازی و پایگاه اقتصادی -

banifatemeh1382@yahoo.com

t.aghayari@tabrizu.ac.ir

daryoush1989p.a@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۶/۹/۲۲

۱- استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز

۲- استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز

۳- کارشناس ارشد گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز

تاریخ وصول: ۹۶/۶/۱۹

اجتماعی) تبیین می‌شود.

واژگان کلیدی: انزوای اجتماعی، جامعه‌پذیری مجازی، اینترنت.

مقدمه و بیان مسأله

جامعه‌شناسی از بدو تولد تلاش خود را مصروف آن داشته است تا روابط و ارتباطات میان انسانها را در دوران جدید مورد مطالعه قرار دهد و نقش تحولات جدید و پیدایش تکنولوژی‌ها، شهرنشینی‌ها و بوروکراسی را بر زندگی اجتماعی مورد مطالعه قرار دهد. زندگی اجتماعی همان روابط و ارتباطات میان انسانهاست. اصولاً اجتماع چیزی بیش از تعلقات و تعهدات مشترک نسبتاً پایدار بین افراد و با پشتوانه‌ی تعاملاتی گرم نیست. امروزه کمتر کسی در این گزاره شک می‌کند که جهان وارد عصر تازه‌ای شده که نماد آن اهمیت یافتن اطلاعات است. بسیاری از اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم اجتماعی بر این باورند که ترکیب و همگرایی فناوری‌های ارتباطی و تجدید ساختار نظام سرمایه‌داری در دهه‌های اخیر، ما را وارد عصر و جامعه‌ی تازه‌ای کرده است. دانیل بل^۱ آن را جامعه‌ی فراصنعتی، مانوئل کاستلز^۲، جامعه‌ی شبکه‌ای و تادائو ئومه سائو^۳ آن را جامعه‌ی اطلاعاتی نامیده است (رفعت جاه و شکوری، ۱۳۸۷: ۱). امروزه اطلاعات در تمام صور خود به کمک شبکه‌های انفورماتیک با سرعتی بیش از پیش در دسترس است. امروزه به علت پیشرفت‌های چشمگیر درباره‌ی وسایل ارتباطی مانند: تلفن، رادیو، تلویزیون، اینترنت و تلفن همراه، ارتباط‌گیری بسیار سهل، سریع و بدون محدودیت جغرافیایی شده است، به طوری که دنیای کنونی به عصر ارتباطات شهرت یافته است. به کمک وسایل ارتباطی می‌توان در هر لحظه تازه‌ترین خبرها و تفسیرها را به طور وسیع و دقیق در اختیار میلیون‌ها مخاطب در تمام نقاط جهان قرار داد. ظهور تلفن همراه، تلویزیون ماهواره‌ای و اینترنت به این معناست که ارتباط از یک نقطه‌ی دنیا به نقطه‌ی دیگر به گونه‌ای مجازی حالت همزمان دارد (جلالی وهمکاران، ۱۳۹۰: ۲۰).

1 - Daniel Bell

2 - Manuel Castells

3 - Tada Umesao

تحول در حوزه‌های ارتباطی مرهون پیشرفت‌های خیره‌کننده‌ی بشر در حوزه‌های علوم کامپیوتر، سخت‌افزار و نرم‌افزار و دانش فناوری اطلاعات و ارتباطات است. استفاده از تکنولوژی‌های نوین از تلفن گرفته تا تلویزیون و اینترنت، موجب شده‌اند تا غلبه بر فاصله‌ی فیزیکی و تفاوت‌های زمانی آسان‌تر و ارتباط میان فردی و یا از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی برای مردم مناسب و راحت‌تر گردد. به نظر می‌رسد در مقایسه با رسانه‌های الکترونیکی، اینترنت به میزان وسیعی در جهان ارتباطات امروز گسترش یافته است (بهار و حاجی محمدی ۱۳۸۶: ۱۶۴). اگر بگوییم اینترنت به عنوان مهم‌ترین و تأثیرگذارترین ابزار و رسانه بخصوص در نسل جوان امروز جهان است، سخنی به گزاف نگفته‌ایم. از زمانی که این تکنولوژی وارد فضای زندگی انسان شده تا به امروز، به یک تکنولوژی بین‌المللی تبدیل شده است. انسانها و به طور خاص نوجوانان و جوانان می‌توانند ساعت‌ها در مقابل رایانه بنشینند و در دنیای WWWها به سیر و سفر بپردازند و به هیچ وجه هم گذر زمان را احساس نکنند. دامنه و میزان اهمیت این رسانه‌ی دنیای مدرن را می‌توان حتی از روی تعداد کاربران آن که هر روز بر مقدار آن نیز افزوده می‌شود دریافت. کاربران اینترنت بویژه از سال ۲۰۰۰ میلادی رو به فزونی بوده است برای مثال، تعداد کاربران اینترنت در آمریکای شمالی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۸ میلادی، ۱۲۹/۶ درصد افزایش یافته است و تقریباً ۷۴ درصد جمعیت این منطقه از اینترنت استفاده می‌کنند (طاهری گلوندانی، ۱۳۹۰: ۳ - ۲). به گزارش روابط عمومی و امور بین‌الملل شرکت مخابرات ایران، در حالی که تعداد کاربران اینترنت کشور در سال ۱۳۸۴ حدود ۸ میلیون و ۸۰۰ هزار نفر بوده، این رقم در سال ۱۳۸۸ به ۲۵ میلیون و ۶۰۰ هزار کاربر رسیده است که در سال ۱۳۸۸ ضریب نفوذ اینترنت در کشور معادل ۳۵ درصد بوده است. آمار کاربران در سال ۱۳۹۰، ۳۲ میلیون و ۶۹۶ هزار نفر و ضریب نفوذ اینترنت هم ۴۳ درصد اعلام شده است و طبق آمار اعلام شده از سوی وزیر اطلاعات در سال ۱۳۹۱، ۴۷ درصد مردم به اینترنت دسترسی داشتند. همچنین بر اساس آخرین آمار اعلام شده در سال ۱۳۹۲، بیش از ۴۰ میلیون نفر کاربر اینترنت در ایران وجود دارند که

ضریب نفوذ آن بیش از ۵۴ درصد برآورد شده است (سایت اطلاع‌رسانی شرکت مخابرات ایران، ۱۳۹۲).

اینترنت به مثابه‌ی یک رسانه در سال‌های اخیر، تهدیدات بسیاری را نیز به همراه داشته است؛ یکی از تهدیداتی که برخی محققان بدان اشاره داشته‌اند آن است که استفاده از اینترنت به تدریج جایگزین روابط واقعی انسان‌ها در زندگی روزمره گردیده و به نوعی انسان‌ها را دچار انزوای اجتماعی می‌کند (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۷۳).

اصطلاح انزوای اجتماعی به طور گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفته ولی به ندرت تعریف شده است. ونگر و بارهلد^۱ (۲۰۰۴) این مفهوم را به عنوان عدم وجود تماس با افراد دیگر تعریف کرده‌اند. توسعه‌ی بیشتر این مفهوم ممکن است تمایز دو جنبه‌ی جداگانه‌ای داشته باشد: انزوای افراد یا گروه‌های اجتماعی از جامعه‌ی گسترده‌تر و جدایی افراد از گروه‌های اجتماعی اولیه مانند خانواده، دوستان و یا همسایه‌ها. هاتورن^۲ (۲۰۰۶) نشان می‌دهد که انزوای اجتماعی شامل برخی از ویژگی‌های زیر است: تنهایی، زندگی به تنهایی، سطوح کم تماس‌های اجتماعی، پایین یا نبود حمایت اجتماعی و احساس جدای (ویکتور و همکاران^۳، ۲۰۰۹: ۱۷۸).

علاوه بر تأثیر انزوای اجتماعی بر زندگی شخصی فرد، انزوای اجتماعی دارای عواقب منفی‌ای برای وحدت و ثبات جامعه است. هنگامی که بسیاری از کاربران در یک جامعه بیش از حد در زندگی اجتماعی شرکت نکنند، انسجام و همبستگی آن جامعه تحت تأثیر قرار می‌گیرد. بنابراین، انزوای اجتماعی را نمی‌توان به عنوان یک مشکل خصوصی تلقی کرد بلکه به وضوح یک مسأله‌ی عمومی است. اول از همه تأثیرات آن زندگی شخصی مردم را محدود نمی‌کند بلکه جامعه آن را به عنوان یک کل لمس می‌کند. دوم: انزوای اجتماعی مبتنی بر عوامل فردی (شایستگی‌ها، ویژگی‌ها و شرایط) نیست، به عنوان علل فراشخصی و فرایندهای اجتماعی نیز می‌تواند نشانه شود (Hortulanus, 2006: 26).

1 - Wegner and Burholt

2 - Hawthorne

3- Victor

بسیاری از محققان و منتقدان اجتماعی، این مسأله را مطرح می‌کنند که اینترنت، زندگی افراد را تغییر داده است اما در چگونگی این تغییر و مثبت و منفی بودن بین آنها اختلاف نظر وجود دارد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۸). دیدگاه‌های موجود در این زمینه (تأثیرات اینترنت) در سه گروه قابل طرح هستند: گروه اول معتقدند که دنیای مجازی به تدریج جایگزین دنیای واقعی می‌شود. اینترنت به تغییرات مثبت کمک می‌کند. فضاهای مجازی این فرصت را ایجاد می‌کنند که هر فردی بتواند هویت خود را متجلی سازد. بر این اساس، اینترنت فرصتی را برای فرار از مشکلات مانند افسردگی، استرس، اضطراب و یا مشکلات ارتباط با دیگران فراهم می‌آورد (ویزشفر، ۱۳۸۴: ۲۹). گروه دوم بر این باورند که اینترنت دارای نقش تکمیلی است. آنها معتقدند قضاوت در مورد اینکه اینترنت موجب کاهش یا افزایش سرمایه‌ی اجتماعی می‌شود، در چهارچوب زندگی شخصی، معنا پیدا می‌کند. گروه سوم اعتقاد دارند که استفاده از اینترنت موجب افول سرمایه‌ی اجتماعی و مانع توجه افراد به اجتماع واقعی می‌شود. پیوندهای اینترنتی به ندرت به ترویج دوستی عمیق و ارائه‌ی منابع غیرملموس (مانند حمایت عاطفی) منتهی می‌شود. کار با اینترنت نه تنها زمان پرداختن به سایر فعالیت‌ها را کاهش می‌دهد، بلکه توجه افراد را از محیط اطراف خود بازمی‌دارد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۹).

نتایج تحقیقاتی مانند یانگ^۱ (۱۹۹۶)، کرات^۲ و همکاران (۱۹۹۸) و ژان فرانسوا^۳ و همکاران (۲۰۰۰) که تاکنون در این زمینه صورت گرفته، بیانگر این مسأله است که فناوری‌های نوین ارتباطی و در رأس آنها اینترنت، به دلیل همه‌گیر بودنشان تأثیر بسیار زیادی بر جامعه و حوزه‌های خصوصی و عمومی مربوط به انزوای اجتماعی افراد می‌گذارد و موجب تغییرات زیادی در روابط بین افراد، کاهش روابط اجتماعی و افزایش روابط مجازی به جای روابط واقعی می‌شود که تأثیرات مثبت و یا مخربی بر جای می‌گذارد. در واقع انجام پژوهش حاضر بدین منظور بوده که تأثیر میزان و نوع استفاده از

1 - Young
2 - Krout
3 - Francios

اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت بررسی شود و نتایج حاصل از این تحقیق بتواند در انجام برنامه‌ریزی‌های اصولی و بلندمدت مؤثر باشد.

تعریف و تحدید موضوع

هسته‌ی اصلی این مقاله را انزوای اجتماعی تشکیل می‌دهد ولی با اندکی دقت در معانی و تفاسیری که از انزوای اجتماعی به عمل آمده، معلوم می‌شود که خود این اصطلاح امری نسبی است. با توجه به منابع مختلفی که توسط پژوهشگر مورد مطالعه قرار گرفته است. محققان انزوای اجتماعی را از دو بعد مد نظر قرار داده‌اند که یک بعد مربوط به بعد ذهنی و عاطفی و دیگری مربوط به بعد عینی است. بعد ذهنی و عاطفی همان تنهایی است و به وضعیت روانی فرد مربوط می‌شود ولی بعد عینی یا بیرونی همان انزوای اجتماعی مورد نظر است که به معنی محرومیت از تماس‌های اجتماعی و محتوایی است. به نوعی می‌توان گفت که تنهایی مربوط به روانشناسی و بعد عینی یا انزوای اجتماعی مربوط به جامعه‌شناسی است. بنابراین در اینجا عوامل مؤثر بر بعد عینی این مفهوم مورد بررسی قرار گرفته است.

هدف اصلی این مقاله بررسی رابطه بین میزان و نوع استفاده از اینترنت و جامعه‌پذیری مجازی با انزوای اجتماعی است. همچنین بررسی انزوای اجتماعی و سنجش میزان استفاده از اینترنت در میان کاربران و ارتباط بین متغیرهای زمینه‌ای و انزوای اجتماعی از اهداف دیگر این مقاله است.

چارچوب نظری تحقیق

انزوای اجتماعی از حیث مفهومی در تقابل با درگیری اجتماعی، انسجام اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی قرار دارد و با ازخودبیگانگی، احساس تنهایی و کناره‌گیری نزدیکی مفهومی دارد. برخی انزوای اجتماعی را با تأکید بر بعد ذهنی مورد توجه قرار می‌دهند و انفکاک ارزشی فرد از ارزش‌های پذیرفته شده‌ی اجتماعی و مطلوب اجتماع را، ویژگی اصلی انزوای اجتماعی می‌دانند (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۰). برای مثال سیمن انزوای اجتماعی را به معنای احساس طردشدگی یا رد شدن از طرف اجتماع معرفی می‌کند.

احساس انزوای اجتماعی واقعیتی فکری است که در آن فرد عدم تعلق و وابستگی و انفصال تامه‌ای را با ارزش‌های مرسوم جامعه احساس می‌کند. در این حالت، فرد همچنین دارای اعتقاد و باور نازلی نسبت به ساز و کار ارزش‌گذاری و نظام پاداش اجتماعی نیز هست و خود را با هر آنچه که از نظر جامعه معتبر و ارزشمند است، هم‌عقیده و همسو نمی‌بیند (طالبی و برزگری دهج، ۱۳۹۱: ۱۳۷). از طرف دیگر برخی به جنبه‌ی عینی پیوندهای اجتماعی فرد با خانواده، دوستان و همسایگان نظر دارند و انزوای اجتماعی را فقدان این روابط تعریف می‌کنند؛ برای مثال یوریک (۱۹۷۰) معتقد است که انزوای اجتماعی به معنای عدم وجود پیوندهای اجتماعی در میان افراد است. گاله و همکاران (۱۹۷۸) در تعریف خود بر اهمیت شبکه‌های اجتماعی تأکید می‌کنند؛ در این زمینه معتقدند که افراد منزوی قادر نیستند در قالب شبکه‌های اجتماعی انسجام یابند (چلبی و امیر کافی، ۱۳۸۳: ۴).

آنچه که باید در اینجا به آن توجه داشت این است که انزوای اجتماعی با تنهایی فرق دارد. بیوردی و نیکولاس (۲۰۰۵) معتقدند تنهایی مفهومی است که بیشتر زمانی که انزوای اجتماعی مطرح می‌شود استناد می‌شود. با این حال برای استفاده از انزوای اجتماعی و تنهایی به عنوان اصطلاحات قابل تعویض می‌تواند گیج‌کننده باشد. برای حفظ وضوح، تنهایی باید به عنوان حالت ذهنی و عاطفی فرد در نظر گرفته شود در حالی که انزوای اجتماعی حالتی از محرومیت از تماس‌های اجتماعی و محتوایی است؛ بنابراین تنهایی به وضعیت روانی فرد اشاره دارد، در حالی که انزوای اجتماعی مربوط به وضعیت جامعه‌شناسی (وابسته به جامعه‌شناسی) است. اگرچه این درست است که انزوای اجتماعی ممکن است به تنهایی منجر شود (تنهایی یک شرط لازم برای انزوای اجتماعی نیست) هر دو شرایط می‌توانند جدا از همدیگر وجود داشته باشند (biordi and Nicholas, 2005: 87). هائورن^۱ (۲۰۰۶) انزوای اجتماعی را زندگی بدون همدم، داشتن سطوح پایین از تماس‌های اجتماعی، حمایت اجتماعی کم و احساس جدایی از

دیگران تعریف می‌کند (zavaleta et al,2014: 5). ویلسون (۱۹۸۷) هم انزوای اجتماعی را به عنوان عدم تماس و یا تعامل مستمر با افراد و یا مؤسساتی که نماینده‌ی جریان اصلی جامعه هستند تعریف می‌کند (Wilson,1987: 60). دیلاس^۱ (۱۹۸۸) معتقد است انزوای اجتماعی نشان‌دهنده‌ی عدم کمیت و کیفیت ارتباطات اجتماعی است (zavaleta,2014: 5). اگرچه هیچ تعریف مشخصی از انزوای اجتماعی وجود ندارد ولی مشخصه‌ی عمومی آن عدم وجود شبکه‌های اجتماعی معنادار است. یک تیپولوژی از تماس‌های اجتماعی باید هم شامل اندازه و هم کیفیت شبکه‌ها باشد. این تیپولوژی تشکیل شده است از: ۱- مؤلفه‌ی اجتماعی ۲- منع یا جلوگیری از بروز احساسات اجتماعی (کسی که تماس‌های کمی دارد ولی احساس تنهایی نمی‌کند) ۳- تنهایی (کسی که تماس‌های متعدد دارد ولی احساس تنهایی می‌کند) ۴- جدا شده از اجتماع (کسی که دارای یک شبکه‌ی کوچک، احساس تنهایی و میل به تغییر در یک یا هر دوی این جنبه‌ها دارد) (Hortulanus et al,2006: 37 – 41). به اعتقاد فاین و اسپنسر (۲۰۰۹) انزوای اجتماعی می‌تواند به عنوان داشتن دو مشخصه‌ی متمایز تعریف شود: انزوای اجتماعی و عاطفی. انزوای اجتماعی شامل ترکیبی از سطوح پایین تعامل اجتماعی با تجربه‌ای از احساس تنهایی است. در حالی که جنبه‌های اجتماعی عینیت را اندازه‌گیری می‌کنند (اغلب کمی) در حالی که جنبه‌های عاطفی کیفیت را اندازه‌گیری می‌کنند (Fine & Spenser,2009: 9). دیپارتمان سلامتی (۲۰۱۰) هم انزوای اجتماعی را به عنوان تعامل افراد در یک وب تعاملی از روابط کلیدی در جوامعی که دارای ساختار فیزیکی و اجتماعی خاص هستند که می‌تواند تحت تأثیر نیروهای گسترده‌ی اقتصادی و سیاسی باشند (zavaleta,2014:5).

انزوای اجتماعی در سه سطح و چهار لایه رخ می‌دهد. در سطح فردی (خرد)، در سطح انجمن‌ها (میان) و در سطح جامعه‌ی بزرگتر (سطح کلان). بیرونی‌ترین لایه، اجتماع است که فرد احساس جدایی یا عدم پیوستگی با ساختارهای اجتماعی می‌کند. لایه‌ی

بعد، جدایی از سازمان‌ها و نهادهاست، لایه‌ی بعدی جدایی از معتمدان، دوستان، خانواده و دیگر اشخاص مهم است و آخرین لایه در آخر، جدایی فرد از خود است (طالبی و برزگری دهج، ۱۳۹۱: ۱۳۸).

انزوای اجتماعی مفهومی است که در نظریات مختلف جامعه‌شناسی از جمله جامعه‌شناسی شهری، نظریه‌ی کنش متقابل نمادین و نظریه‌های از خود بیگانگی بدان پرداخته شده است. درباره‌ی انزوای اجتماعی و تأثیری که از ناحیه‌ی تحولات قرون اخیر پذیرفته است، نظرات بسیار متفاوتی ارائه شده است. برخی شهرنشینی، صنعتی شدن و بوروکراسی را عوامل تضعیف‌کننده‌ی پیوندهای اجتماعی دانسته‌اند و برخی سخن از پیدایش جامعه‌ی جدید با نوع پیوندهای جدید به میان آورده‌اند (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۰). در دو سه دهه‌ی اخیر با ظهور فضای مجازی و بویژه شبکه‌های اجتماعی مجازی، دیدگاه‌ها و نظریات گوناگونی درباره‌ی تأثیرات فضای مجازی بر ارتباطات سنتی و چهره به چهره مطرح شده است و اینکه آیا روابط مجازی جایگزین روابط واقعی شده است و انسان را دچار انزوای اجتماعی کرده و یا اینکه باعث افزایش سرمایه‌ی اجتماعی شده است؟ به همین منظور رویکردهای موجود در این زمینه را به سه دسته‌ی کلی رویکردهای خوش‌بینانه، رویکردهای بدبینانه و رویکردهای واقع‌بینانه (نقش تکمیلی) می‌شود تقسیم کرد.

رویکرد خوش‌بینانه: این رویکرد بر این باور است که دنیای مجازی به تدریج جایگزین دنیای واقعی می‌شود؛ اینترنت به تغییرات مثبت کمک می‌کند؛ اینترنت با فراهم آوردن فضای ارتباطی برای افراد دارای علایق مشترک و غلبه بر محدودیت‌های مکان و زمان، موجب تجدید حیات اجتماعی می‌شود، گفتگوهای آزاد را رواج می‌دهد، چشم‌اندازهای چندجانبه را ارائه می‌دهد و اقدام جمعی را امکان‌پذیر می‌سازد (ویزشفر، ۱۳۸۴: ۲۹). کاتز و رایس در مطالعات خود دریافته‌اند که اینترنت به جای اینکه تعاملات اجتماعی را کاهش دهد، باعث افزایش آنها شده و به نوع جدیدی از سرمایه‌ی اجتماعی منجر شده

است. لیونگ و لی^۱ نیز بر این نقش اینترنت تأکید دارند و معتقدند با تکیه بر ارتباط مفهومی که پاتنام بین کیفیت زندگی، مشارکت اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی برقرار می‌کند. تحقیقات گسترده‌تر نشان داده‌اند که استفاده‌ی زیاد از شبکه‌ی کامپیوتری و اینترنت به طرز چشم‌گیری بر شکل‌گیری سرمایه‌ی اجتماعی تأثیر می‌گذارد. اینترنت می‌تواند به وسیله‌ی امکانات خود، پیوند میان گروه را مستحکم نماید و در نتیجه این پیوند، اعتماد بین اعضا بیشتر می‌شود (منتظر قائم و تاتار، ۱۳۸۴: ۲۳۵-۲۳۶).

رویکرد بدبینانه: این رویکرد بر این باور است که استفاده از اینترنت موجب افول سرمایه‌ی اجتماعی و مانع توجه افراد به اجتماع واقعی می‌شود. پیوندهای اینترنتی به ندرت به ترویج دوستی عمیق، ارائه‌ی منابع غیرملموس (مانند حمایت عاطفی) و ارائه‌ی کمک‌های واقعی منتهی می‌شود. کار با اینترنت نه تنها زمان پرداختن به سایر فعالیت‌ها را کاهش می‌دهد، بلکه توجه افراد را از محیط اطراف خود بازمی‌دارد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۹). کرات (۱۹۹۸) بر این باور است که سرگرمی و فضاهای مجازی اینترنتی، عموماً به تقلیل سرمایه‌ی اجتماعی، انزوا و بریدگی از مشارکتهای محسوس و عینی می‌انجامد. ترکل (۱۹۹۷) استدلال می‌کند ارتباطی که در اینترنت رخ می‌دهد می‌تواند برای کاربران اینترنت جذاب‌کننده باشد و ممکن است از ارتباط سنتی چهره به چهره کارآمدتر به نظر آید و همچنین کاربران اینترنت ممکن است انرژی‌های سرمایه‌ی اجتماعی خود را صرف توسعه‌ی جوامع مجازی کنند تا به جای جوامع جغرافیایی محلی خود (Wellman & Haythornthwaite, 2002: 329). پاتنام^۲ (۱۹۹۵) بر این باور است که اشتغال با اینترنت سبب می‌شود افراد کمتر به کلیسا رفته، کمتر با همسایگان خود در مورد مسائل مملکتی صحبت کنند. کمتر به عضویت داوطلبانه‌ی سازمانها درآیند و میهمانی‌های شام کمتری برگزار کنند و به طور کلی کمتر برای اهداف اجتماعی و شهری دور هم جمع شوند.

رویکرد واقع‌بینانه: ولمن برای اینترنت در افزایش یا کاهش سرمایه‌ی اجتماعی نقش

1 - Leung & Lee

2 - Putnam

تکمیلی قائل است و قضاوت در مورد اینکه اینترنت موجب کاهش یا افزایش سرمایه‌ی اجتماعی می‌شود در چهارچوب زندگی شخص معنا پیدا می‌کند. اینترنت در فرآیند زندگی روزمره ادغام می‌شود و به تدریج زندگی در شبکه، همانند فعالیت‌های خارج از شبکه تلقی می‌شود. اگرچه تماس‌های چهره به چهره و تلفنی تداوم پیدا خواهد کرد، ولی این تماس‌ها در نتیجه‌ی نقش اینترنت در پیوند میان افراد حاضر در موقعیت‌های جغرافیایی مختلف و سازمان‌های هم‌پیمان تکمیل می‌شود. این احتمال وجود دارد که نقش اینترنت در حفظ پیوندهای موجود مؤثرتر از نقش آن در ایجاد پیوندهای جدید باشد در این صورت اینترنت تکمیل‌کننده‌ی سرمایه‌ی اجتماعی خواهد بود (wellman et al, 2001: 440). همچنین ولمن (۲۰۰۱) دو گونه استفاده از اینترنت را برمی‌شمارد: استفاده‌ی اجتماعی مثل ایمیل و چت و استفاده‌های غیر اجتماعی مثل وب‌گردی و دانلود موسیقی و بازی. زمانی که اینترنت مردم را با فعالیت‌های غیر اجتماعی درگیر می‌کند، حتی بیشتر از تلویزیون می‌تواند آنان را از اجتماع، سازمان‌ها، مشارکت سیاسی و زندگی خانوادگی دور کند. در مقابل زمانی که مردم از اینترنت برای ارتباط با دوستان، خویشان و سازمان‌ها (دور یا نزدیک) استفاده می‌کنند، آنگاه اینترنت ابزاری برای ساختن و حفظ سرمایه‌ی اجتماعی خواهد بود. تحقیقات نشان داده‌اند که تأثیرات اینترنت یکسان نیست (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۴). اینترنت و به تعبیر دیگر شبکه‌های ارتباطات فردمدار جهانی، نقش عمده‌ای در تشدید تغییرات فرهنگ و موجودیت‌های فرهنگی ایفا خواهد کرد. اینترنت علاوه بر آنکه محیطی برای تبادل فرهنگی مهیا و گذرگاهی برای دسترسی کاربران به فرهنگ‌های دیگر تدارک می‌کند، خود نوعی فرهنگ و خرده فرهنگ است که همه‌ی فرهنگ‌ها را در بر می‌گیرد. اینترنت محیط، ابزار و تعاملات خاص خود را دارد که با محیط، ابزار و تعاملات فضای غیرمجازی کاملاً متفاوت است. این بدان معناست که اینترنت به خودی خود و بدون در نظر گرفتن فرهنگ‌های بیگانه‌ای که ممکن است یک فرهنگ خاص با آنها در ارتباط باشد، عامل مؤثری در ایجاد تغییر درون‌فرهنگی است. اینترنت همبستگی «درون‌گروهی» را کاهش می‌دهد، گفتگو با اعضای بیگانه را

آسان می‌کند، و در نتیجه ارتباطات «برون گروهی» یا «بین گروهی» را تسهیل می‌کند. اینترنت به افراد میدان می‌دهد تا عقاید، نظریات و ارزش‌هایشان را به دیگران عرضه کنند و به این ترتیب به آنها امکان می‌دهد که بهترین بهره را از این ابزار ببرند (محمودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷ - ۶).

علاوه بر موارد بالا (رابطه بین فضای اجتماعی و انزوای اجتماعی) هوث و ویلیامز^۱ بیان می‌کنند که افراد دارای پایگاه اقتصادی اجتماعی و قومی - نژادی محروم جامعه، سطوح پایینی از انواع سلامت را به خود اختصاص می‌دهند. بر اساس نظر آنها، محرومیت‌های اقتصادی اجتماعی تثبیت شده در طول دوران زندگی، به احتمال زیاد خطرات فراوانی برای سلامت اجتماعی ایجاد می‌کنند، بنابراین بررسی و شناخت دقیق پایگاه اقتصادی اجتماعی فرد در اول دوران زندگی برای فهم تفاوتی موجود در زمینه‌ی سلامت اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است. افراد طبقه‌ی پایین عمدتاً در حاشیه‌ها و محله‌هایی زندگی می‌کنند که محیط فیزیکی محله‌های آن در سطح نامطلوبی قرار دارد، علاوه بر این سطح سرمایه‌ی اجتماعی پایین است (حاتمی، ۱۳۸۹: ۲۰).

پیشینه‌ی تجربی

محسنی، دوران و سهرابی (۱۳۸۵)، تحقیقی را با عنوان «بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت در میان کافی‌نت‌های شهر تهران» انجام داده‌اند. نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که زمان صرف شده برای استفاده از اینترنت، موجب کاهش انزوای اجتماعی به میزان محدود می‌گردد. همچنین اینترنت می‌تواند نقش مکملی در ارتباطات اجتماعی ایفا نماید.

در تحقیقی دیگر با عنوان «استغراق در فضای مجازی و عوارض فردی و روانی آن: پیمایش کاربران جوان اینترنت در شهر تهران» که توسط محسنی تبریزی، هویدا و امیدوی (۱۳۸۹) در میان کاربران جوان اینترنت شهر تهران انجام شد، ۲۹ درصد کاربران، به اینترنت اعتیاد داشتند و همه‌ی آنها درجات مختلفی از احساس ضعف و ناتوانی در انجام

امور، اجتماع‌گریزی، تنهایی و انزوای اجتماعی و عدم تمایل به روابط و تعامل بین فردی را از خود نشان دادند.

رابرت کراوت و همکاران (۱۹۹۸) مطالعه‌ای طولی با عنوان "پارادوکس اینترنت: تکنولوژی‌های اجتماعی باعث کاهش مشارکت اجتماعی و سلامت روانی می‌شوند؟" انجام دادند. نتایج این تحقیق در مقاله‌ای منتشر شد و کراوت و همکاران طی آن مدعی شدند که استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباط فرد با خانواده‌اش و کوچک شدن حلقه‌ی اجتماعی پیرامون فرد و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می‌گردد.

ساندرز و همکاران (۲۰۰۰) تحقیقی را با عنوان «نقش استفاده از اینترنت در افسردگی و انزوای اجتماعی نوجوانان» در یکی از دبیرستان‌های ایالت فلوریدا آمریکا انجام دادند. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که بین استفاده‌ی بالا از اینترنت با وضعیت اقتصادی - اجتماعی و جنسیت افراد، رابطه‌ی معناداری وجود ندارد، اما بین استفاده کم از اینترنت نسبت به استفاده بالای افراد مورد آزمون و ارتباط بهتر با مادر و دوستانشان رابطه‌ی معناداری وجود دارد، بدین معنا که هر قدر افراد از اینترنت کمتر استفاده می‌کردند، رابطه بهتری با مادر و دوستان خود داشتند.

فرضیه‌های تحقیق

با واکاوی ادبیات پژوهش فرضیه‌های زیر از دل تئوری‌ها و پیشینه‌های تجربی بالا استخراج شدند.

- بین مدت زمان استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز با انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد.

- بین میزان استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد.

- بین جامعه‌پذیری مجازی و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد.

- بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی کاربران اینترنت و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد.

- بین متغیرهای زمینه‌ای مربوط به کاربران اینترنت (سن، جنس و وضعیت تأهل) و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد.

روش تحقیق

این پژوهش، از نظر بعد زمانی، از زمره‌ی تحقیقات مقطعی است، چرا که واقعیت را در یک برهه از زمان کنکاش می‌کند. از نظر بعد اجرایی این تحقیق از دسته تحقیقات کاربردی است. در این پژوهش بر اساس نحوه‌ی گردآوری داده‌ها و با توجه به ماهیت موضوع و جامعه‌ی آماری از روش پیمایش اجتماعی استفاده شده است که عناصر اصلی روش یاد شده، نمونه‌گیری و پرسشنامه است. علت این انتخاب، کارآمدی این شیوه در گردآوری داده‌ها، منظم ساختن آنها و امکان عملیات آماری بر روی آن اطلاعات و همچنین مساعد بودن این روش نسبت به تحلیل دقیق بوده است.

در پژوهش حاضر جامعه‌ی آماری، کلیه‌ی افراد اعم از مردان و زنان سنین ۱۵-۲۹ ساله‌ای هستند که در خانه به اینترنت دسترسی ندارند و برای استفاده از اینترنت به کافی‌نت‌ها مراجعه می‌کنند. به دلیل نامشخص بودن حجم جامعه‌ی آماری، از برآورد و تعیین حجم خودداری شده و ۳۶۷ نفر را به صورت قضاوتی و هدفمند به عنوان نمونه انتخاب کردیم. بدین ترتیب در ابتدا توزیع جغرافیایی کافی‌نت‌ها در سطح شهر تبریز در نظر گرفته شد. برای این کار تبریز به ۱۰ منطقه (مناطق ۱۰ گانه‌ی شهرداری) تقسیم شد. سپس با توجه به منابع موجود درباره‌ی اطلاعات کافی‌نت‌ها (اتحادیه‌ی کافی‌نت‌ها) فهرستی از کافی‌نت‌های هر منطقه شناسایی شد و سپس از هر منطقه چهار یا پنج کافی‌نت به صورت هدفمند انتخاب گردید و کاربران کافی‌نت‌ها به طور اتفاقی برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. زمان تکمیل پرسشنامه‌ها مرداد و شهریور ماه ۱۳۹۴ و ساعت تکمیل در سه نوبت قبل از ظهر، بعد از ظهر و شب‌ها در سراسر هفته صورت پذیرفت و پرسشنامه‌ها به صورت خوداجرا تکمیل شدند.

تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق

مدت‌زمان استفاده از اینترنت

تعریف مفهومی: به مدت‌زمانی که کاربر در طول شبانه‌روز برای استفاده از اینترنت صرف می‌کند، اشاره می‌کند.

تعریف عملیاتی: برای سنجش این متغیر از یک سؤال باز استفاده شد که طی آن از کاربران خواسته شد تا میزان استفاده از اینترنت را در طول شبانه‌روز بنویسند که سطح سنجش آن فاصله‌ای است.

استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت

تعریف مفهومی: ولمن دو گونه استفاده از اینترنت را بر می‌شمارد: استفاده‌های اجتماعی مثل چت و ایمیل و استفاده‌های غیر اجتماعی از اینترنت مثل وب‌گردی و دانلود موسیقی و بازی (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۴).

تعریف عملیاتی: برای سنجش این متغیر شش مورد استفاده از ایمیل، چت کردن، شبکه‌های اجتماعی، استفاده از سایت‌های سرگرمی، دانلود موسیقی و بازی، وب‌گردی در اختیار کاربران گذاشته شد و از آنان خواسته شد که در مقابل هر مورد بر حسب استفاده‌ای که از آن می‌کنند، از ۱ تا ۶ نمره دهند. در اینجا سه مورد اول طوری کدگذاری شدند که گزینه‌ی خیلی زیاد بیشترین نمره و گزینه‌ی خیلی کم هم کمترین نمره را به خود اختصاص دادند، ولی سه مورد بعدی بر عکس آنها کدگذاری گردیدند. میانگین نمرات این سؤالات متغیر مورد نظر ما را تشکیل می‌دهد.

جامعه‌پذیری مجازی

تعریف مفهومی: جامعه‌پذیری فراگردی است که به واسطه‌ی آن، هر فرد دانش و مهارت‌های اجتماعی لازم را برای مشارکت مؤثر و فعال در زندگی گروهی و اجتماعی کسب می‌کند. همچنین از دیدگاه بروم و سلز نیک فرآیند جامعه‌پذیری دو فرآیند مکمل را شامل می‌شود: انتقال میراث فرهنگی و اجتماعی و رشد و تکامل شخصیت افراد (زنگنه، ۱۳۸۳: ۳۳). جامعه‌پذیری مجازی هم به فرآیند جامعه‌پذیری از طریق رسانه‌ها بویژه اینترنت اشاره دارد.

تعریف عملیاتی: با گویه‌های تمایل به سبک‌های زندگی کشورهای دیگر، استفاده از مدل‌های جدید لباس یا مو، استفاده از محصولات فرهنگی جالب غربی، استفاده از عقاید افراد دیگر کشورهای، پوشیدن لباس‌های با برند مشهور خارجی، تمایل به حفظ سنت‌های

خود، استفاده از شیوه‌های آموزشی و تبلیغاتی، رضایت از ارتباط با خارجی‌ها در سطح رتبه‌ای مورد سنجش قرار گرفت و میانگین نمرات این گویه‌ها متغیر مورد نظر ما را تشکیل می‌دهند.

پایگاه اقتصادی - اجتماعی

تعریف مفهومی: پایگاه اقتصادی وضعی را در یک فرد در رژیم اقتصادی داراست و یا وضعیت او را در بخش تولیدی دقیق‌تر نشان می‌دهد و پایگاه اجتماعی توجه، اعتبار و ارزشی است که جامعه برای نقش اجتماعی فرد در گروه و طبقه قائل است (سفیری و صادقی، ۱۳۸۸: ۱۹).

تعریف عملیاتی: برای عملیاتی کردن این متغیر از ترکیب تحصیلات فرد، تحصیلات پدر، تحصیلات مادر، شغل پدر، شغل مادر و درآمد ماهیانه‌ی افراد استفاده شده است که ترکیب حاصل از این‌ها، شاخص متغیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی را تشکیل می‌دهند.

انزوای اجتماعی

تعریف مفهومی: انزوای اجتماعی از حیث مفهومی در تقابل با درگیری اجتماعی، انسجام اجتماعی و سرمایه‌ی اجتماعی قرار دارد (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۰). یوریک معتقد است که انزوای اجتماعی به معنای عدم وجود پیوندهای اجتماعی در میان افراد است (چلبی و امیر کافی، ۱۳۸۳: ۴).

تعریف عملیاتی: در تحقیق حاضر برای سنجش عملی متغیر وابسته، یعنی انزوای اجتماعی ابعاد چهارگانه‌ای در نظر گرفته شده است که عبارتند از: ۱- عضویت در انجمن‌ها و گروه‌ها ۲- میزان همکاری با انجمن‌ها و گروه‌ها ۳- روابط اجتماعی ۴- پیوند اجتماعی (طالبی و دهج، ۱۳۹۱: ۱۴۹). با توجه به اینکه بعد عضویت در انجمن‌ها و گروه‌ها در سطح اسمی مورد سنجش قرار گرفت ابتدا همه‌ی ابعاد استاندارد شده و سپس با هم متغیر انزوای اجتماعی را تشکیل دادند.

۱ - عضویت در انجمن‌ها و گروه‌ها: برای سنجش این بعد از انزوای اجتماعی از کاربران در قالب سؤال دو گزینه‌ای پرسیده شد که در صورت عضویت در انجمن‌ها و

سازمان‌های هنری، انجمن‌های مذهبی، سازمان‌های غیر دولتی، باشگاه‌های ورزشی و کانون‌های علمی و فرهنگی گزینه «دارم» را انتخاب کنند و در صورت عدم عضویت گزینه «ندارم» را انتخاب کنند. متغیر مورد نظر در سطح اسمی مورد سنجش قرار گرفت.

۲ - میزان عدم همکاری در انجمن‌ها و گروه‌ها: برای سنجش این بعد در قالب طیف لیکرت از کاربران خواسته شده است که میزان همکاری خود را در احزاب سیاسی، انجمن‌های هنری (شعر، خوشنویسی و ...)، انجمن‌های مذهبی (هیأت‌های مساجد و ...)، سازمان‌های غیر دولتی (هلال احمر، دوستداران محیط زیست و ...)، انجمن‌ها و باشگاه‌های ورزشی و عضویت در انجمن‌ها و کانون‌های علمی، فرهنگی و... نشان دهند که در سطح سنجش رتبه‌ای مورد سنجش قرار خواهند گرفت.

۳ - عدم روابط اجتماعی: روابط اجتماعی چگونگی تعاملات و رفت و آمد افراد را با خویشاوندان درجه یک، خویشاوندان درجه دو، همسایگان، دوستان و همکاران را نشان می‌دهد که در سطح سنجش رتبه‌ای مورد سنجش قرار خواهند گرفت.

۴ - عدم پیوند اجتماعی: پیوندهای اجتماعی (عینی) میان افراد، یعنی ساختار شبکه‌ای عینی که افراد را به همدیگر مرتبط می‌کند. این مؤلفه نشان می‌دهد که افراد در فضای اجتماعی چقدر به یکدیگر مربوطند. گویه‌های آن عبارتند از: حساب باز کردن روی کمک دوستان و آشنایان در صورت مواجهه با مشکل، احتمال مراجعه به شما برای درخواست کمک زمانی که برای دوستان و آشنایان مشکلی مالی پیش بیاید، احتمال مراجعه به شما اگر بین دوستان، فامیل یا آشنایان اختلافی پیش بیاید و اگر مقدار قابل توجهی پول نیاز داشتید چقدر احتمال دارد به خاطر اعتباری که در بین دوستان و آشنایان دارید، مبلغ لازم را به دست بیاورید و... در سطح سنجش رتبه‌ای مورد سنجش قرار خواهند گرفت.

برای بررسی اعتبار، از اعتبار صوری استفاده شده است که سپس از جهت نظرات متخصصان علوم اجتماعی در این زمینه، پرسشنامه‌ی نهایی تدوین گردید. به منظور بررسی پایایی متغیرهای تحقیق از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. این ضریب

نشان می‌دهد که سه بعد انزوای اجتماعی و همچنین متغیر جامعه‌پذیری مجازی (بالای ۰/۷۰) از میزان قابل قبولی برخوردار است.

جدول شماره‌ی ۱: ضریب آلفای کرونباخ مقیاس انزوای اجتماعی و جامعه‌پذیری مجازی

متغیر	ابعاد	تعداد سؤال	ضریب پایایی هر بعد	ضریب پایایی انزوای اجتماعی
انزوای اجتماعی	میزان عدم همکاری	۶	۰.۷۲	۰.۷۳
	عدم روابط اجتماعی	۶	۰.۷۵	
	عدم پیوند اجتماعی	۴	۰.۶۸	
جامعه‌پذیری مجازی	ندارد	۷	ندارد	۰.۷۶

ویژگی‌های عمومی پاسخگویان

بر اساس یافته‌های تحقیق مشخص گردید که ۲۰/۴ درصد از پاسخگویان در گروه سنی ۱۹-۱۵ سال، ۵۰/۱ درصد در گروه سنی ۲۴-۲۰ سال و ۲۸/۳ درصد در گروه سنی ۲۹-۲۵ سال قرار دارند. میانگین سن پاسخگویان ۲۲/۶۴ سال و انحراف معیار آن ۳/۷ است. بر اساس نتایج ۲۴/۵ درصد از پاسخگویان را زنان و ۷۵/۵ درصد از پاسخگویان را مردان تشکیل می‌دهند. ۷۹/۳ درصد از پاسخگویان مجرد هستند و ۲۰/۴ درصد هم متأهل هستند. همچنین بر اساس نتایج ۱۵/۵ درصد از پاسخگویان تحصیلات زیر دیپلم، ۲۶/۷ درصد تحصیلات دیپلم، ۱۶/۳ درصد تحصیلات کاردانی، ۲۷/۸ درصد تحصیلات لیسانس و ۱۳/۶ درصد هم تحصیلات ارشد و بالاتر را دارا هستند که در این میان بیشترین تعداد مربوط به تحصیلات کارشناسی است.

۴۶/۳ درصد از پاسخگویان دارای پایگاه اقتصادی اجتماعی پایینی را هستند، ۴۳/۹ درصد متوسط و تنها ۹/۳ درصد از پاسخگویان پایگاه اقتصادی اجتماعی بالاتری را دارا هستند. میانگین این متغیر برابر با ۱/۱۶ است که بیانگر این است که پاسخگویان در پایگاه اقتصادی اجتماعی رو به پایینی قرار دارند.

نتایج توصیفی متغیرهای مستقل و وابسته‌ی تحقیق

نتایج به دست آمده در ارتباط با متغیر میزان استفاده از اینترنت نشان داده است که ۳۳

درصد از کاربران، کمتر از اینترنت استفاده می‌کنند. ۴۰/۹ درصد متوسط و ۲۵/۶ درصد از اینترنت بیشتر استفاده می‌کنند. میانگین این متغیر ۱۴۸ دقیقه در شبانه روز است که بیانگر این است که کاربران در حد بیشتری از اینترنت استفاده می‌کنند.

۲۵/۳ درصد از کاربران از اینترنت استفاده اجتماعی کمتر و استفاده‌ی غیر اجتماعی بیشتری می‌کنند، ۶۸/۱ درصد هم استفاده‌ی اجتماعی و هم استفاده‌ی غیر اجتماعی می‌کنند و ۶/۵ درصد هم استفاده‌ی اجتماعی بیشتری از اینترنت می‌کنند.

۱۹/۹ درصد از پاسخگویان کمتر از طریق اینترنت جامعه‌پذیر می‌شوند. ۶۵/۱ درصد به طور متوسط و ۱۵ درصد هم در حد زیادی از طریق اینترنت جامعه‌پذیر می‌شوند. میانگین این متغیر برابر با ۲/۹۴ و انحراف معیار برابر با ۱ است که بیانگر این است که کاربران در حد متوسطی از طریق اینترنت جامعه‌پذیر می‌شوند.

در مورد متغیر وابسته‌ی تحقیق (انزوای اجتماعی) هم باید گفت که ۱۲ درصد از کاربران منزوی نیستند. ۶۲/۱ درصد انزوای متوسطی دارند و به نوعی منزوی هستند و ۲۵/۹ درصد از کاربران دارای انزوای اجتماعی بالاتری هستند و انزوای آنها شدید است. میانگین این متغیر برابر با ۱/۵۰ و انحراف معیار برابر با ۰/۴۴ است که بیانگر انزوای اجتماعی رو به بالایی در میان کاربران است. می‌توان گفت که کاربران دارای مشکل انزوای اجتماعی هستند.

بررسی روابط دومتغیره

رابطه بین جنسیت و انزوای اجتماعی کاربران: میانگین مقایسه‌ی سطح انزوای اجتماعی برای کاربران زن و مرد نشان دهنده‌ی آن است که میزان انزوای اجتماعی در میان کاربران زن (با میانگین ۱/۵۸) بیشتر از کاربران مرد (با میانگین ۱/۴۸) است، اما سطح معناداری آزمون نشان می‌دهد که این اختلاف‌های ظاهری در میان نسبت‌های یاد شده اهمیت چندانی ندارد؛ بدین ترتیب فرضیه‌ی مورد نظر ما رد می‌شود. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره‌ی ۲: آزمون تفاوت میانگین انزوای اجتماعی بر حسب جنس

وضعیت تأهل	آماره	تعداد	میانگین	درجه‌ی آزادی	سطح معناداری	مقدار T	نتیجه‌ی آزمون
زن	۹۰	۱/۵۸	۳۶۵	۰/۰۵۹	۱/۸۹۵	رد فرضیه	
مرد	۲۷۷	۱/۴۸					

رابطه بین وضعیت تأهل و انزوای اجتماعی کاربران: میانگین مقایسه‌ی سطح انزوای اجتماعی برای کاربران مجرد و متأهل نشان‌دهنده‌ی آن است که میزان انزوای اجتماعی در میان کاربران مجرد (با میانگین ۱/۵۴)، بیشتر از کاربران متأهل (با میانگین ۱/۳۶) است و سطح معناداری آزمون نشان می‌دهد که این اختلاف در میان نسبت‌های یادشده معنادار است؛ بنابراین فرضیه‌ی مورد نظر ما مبنی بر وجود رابطه میان متغیرهای زمینه‌ای و انزوای اجتماعی قبول می‌شود. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره‌ی ۳: آزمون تفاوت میانگین میزان انزوای اجتماعی بر حسب وضعیت تأهل

وضعیت تأهل	آماره	تعداد	میانگین	درجه‌ی آزادی	سطح معناداری	مقدار T	نتیجه‌ی آزمون
مجرد	۲۹۱	۱/۵۴	۳۶۴	۰/۰۰۲	۳/۰۸۶	تأیید فرضیه	
متأهل	۷۵	۱/۳۶					

رابطه‌ی بین سن و انزوای اجتماعی کاربران: ضریب همبستگی این دو متغیر برابر با ۰/۰۹۴- و سطح معناداری برابر با ۰/۰۷۵ که در سطح مطلوبی قرار ندارد؛ بنابراین فرضیه مورد نظر ما مبنی وجود رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای و انزوای اجتماعی رد می‌شود. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره‌ی ۴: آزمون همبستگی بین متغیرهای سن و انزوای اجتماعی

آزمون آماری	سن و انزوای اجتماعی	نتیجه‌ی آزمون
ضریب همبستگی پیرسون	۰/۰۹۴-	رد فرضیه
سطح معناداری	۰/۰۷۵	
تعداد معتبر	۳۶۳	

رابطه‌ی بین میزان استفاده از اینترنت و انزوای اجتماعی: ضریب همبستگی به دست آمده برابر با ۰/۳۷ و سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰ که بیانگر وجود رابطه‌ی مثبت و مستقیم بین دو متغیر است؛ بنابراین فرضیه‌ی ما مبتنی بر رابطه بین دو متغیر یاد شده مورد تأیید قرار می‌گیرد. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره‌ی ۵: آزمون ضریب همبستگی بین متغیرهای میزان استفاده از اینترنت و انزوای

اجتماعی

نتیجه‌ی آزمون	میزان استفاده از اینترنت و انزوای اجتماعی	آزمون آماری
تأیید فرضیه	۰/۳۷	ضریب همبستگی پیرسون
	۰/۰۰۰	سطح معناداری
	۳۶۵	تعداد معتبر

رابطه‌ی استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی: ضریب همبستگی بین این دو متغیر برابر با ۰/۱۶ و سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۲ که بیانگر وجود رابطه‌ی مثبت و مستقیم بین دو متغیر است؛ بنابراین فرضیه‌ی ما مبتنی بر رابطه بین دو متغیر یاد شده مورد تأیید قرار می‌گیرد. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره‌ی ۶: آزمون همبستگی بین متغیرهای استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی

نتیجه‌ی آزمون	میزان استفاده‌ی اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی	آزمون آماری
تأیید فرضیه	۰/۱۶	ضریب همبستگی پیرسون
	۰/۰۰۲	سطح معناداری
	۳۶۷	تعداد معتبر

رابطه‌ی بین جامعه‌پذیری مجازی و انزوای اجتماعی: ضریب همبستگی بین دو متغیر برابر با ۰/۲۴ و سطح معناداری برابر با ۰/۰۰۰ که بیانگر وجود رابطه‌ی مثبت و مستقیم بین دو متغیر است؛ بنابراین فرضیه‌ی ما مبتنی بر رابطه بین دو متغیر یاد شده مورد تأیید قرار می‌گیرد. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۷: آزمون همبستگی بین متغیرهای جامعه‌پذیری مجازی و انزوای اجتماعی

نتیجه‌ی آزمون	جامعه‌پذیری مجازی و انزوای اجتماعی	آزمون آماری
تأیید فرضیه	۰/۲۴	ضریب همبستگی پیرسون
	۰/۰۰۰	سطح معناداری
	۳۶۷	تعداد معتبر

رابطه‌ی بین پایگاه اقتصادی اجتماعی و انزوای اجتماعی: ضریب همبستگی بین دو متغیر برابر با $-۰/۱۹$ و سطح معناداری برابر با $۰/۰۰۰$ است که بیانگر رابطه‌ی منفی و معکوس بین دو متغیر است؛ یعنی هر قدر پایگاه اقتصادی و اجتماعی بالاتر می‌رود، انزوای اجتماعی کاهش می‌یابد و برعکس. نتایج بررسی‌های آماری در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۸: آزمون همبستگی بین متغیرهای پایگاه اقتصادی اجتماعی و انزوای اجتماعی

نتیجه‌ی آزمون	پایگاه اجتماعی اقتصادی و انزوای اجتماعی	آزمون آماری
رد فرضیه	$-۰/۱۹$	ضریب همبستگی پیرسون
	۰/۰۰۰	سطح معناداری
	۳۶۷	تعداد معتبر

به طور معمول چنانچه تعداد متغیرهای مورد مطالعه برای محاسبه‌ی رابطه‌ی آنها بیش از سه متغیر باشد، برای گزارش نتایج بهتر است از ماتریس همبستگی مطابق جدول زیر استفاده کرد. (این جدول از رابطه بین متغیرها در تحلیل رگرسیون گرفته شده است و با توجه به اینکه متغیرهای وضعیت تأهل و جنس در سطح اسمی مورد سنجش قرار گرفته بودند در اینجا آورده نشد).

جدول شماره ۹: ماتریس همبستگی متغیرهای مورد مطالعه

متغیر	۱	۲	۳	۴	۵
۱-انزوای اجتماعی					
۲- میزان استفاده از اینترنت	۰,۳۷۸ **				
۳- جامعه‌پذیری مجازی	۰,۱۶۲ **	۰,۳۴۵ **			
۴- استفاده اجتماعی از اینترنت	۰,۲۷۶ **	۰,۵۱۲ **	۰,۳۵۱ **		
۵- پایگاه اجتماعی و اقتصادی	-۰,۱۸۶**	۰,۰۲۵ .	۰,۰۵۴ .	۰,۰۴۰ .	
۶- سن	-۰,۰۹۴ .	-۰,۰۴۷ .	-۰,۰۸۰ .	-۰,۰۱۶ .	۰,۱۰۶ **

N = 360 = غیر معنادار = ** معنادار

تحلیل رگرسیون چند متغیره عوامل مؤثر بر انزوای اجتماعی

در بررسی روابط آماری فرضیات مختلف تحقیق، متغیرها به صورت دو به دو مورد تحلیل قرار گرفتند. حال برای مطالعه تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر روی متغیر وابسته از تحلیل رگرسیون چند متغیره استفاده شده است. در این تحلیل از روش گام به گام (Stepwise) کمک گرفته‌ایم. نتایج نشان می‌دهد که از ۷ متغیر مورد نظر در این تحقیق، ۴ متغیر (میزان استفاده از اینترنت، پایگاه اقتصادی اجتماعی، وضعیت تأهل و جامعه‌پذیری مجازی) توانسته‌اند وارد معادله‌ی رگرسیونی شوند. متغیرهای دیگر دارای همبستگی کافی با متغیر وابسته نبوده‌اند که بتوانند وارد معادله‌ی رگرسیونی شوند، به همین دلیل از معادله خارج شده‌اند. این قضیه بدان معناست که متغیرهای خارج از معادله‌ی رگرسیونی در مقایسه با متغیرهای درون معادله‌ی رگرسیونی تأثیر کمتری بر متغیر وابسته دارند. ضریب همبستگی متغیرهای یاد شده با انزوای اجتماعی در مجموع ۴۶/۵ درصد است. با توجه به نتایج به دست آمده، ضریب تعیین برابر با ۰/۲۱۶ و ضریب تعیین تعدیل یافته که نشانگر میزان واقعی تغییرات تبیین شده متغیر وابسته، توسط متغیرهای باقی مانده در مدل نهایی است برابر با ۰/۲۰۸ می‌باشد و بقیه‌ی تغییرات متغیر وابسته، ناشی از متغیرهای دیگر است. این بیانگر آن است ۲۱ درصد از واریانس متغیر انزوای اجتماعی توسط ۴ متغیر میزان استفاده از اینترنت، پایگاه اقتصادی اجتماعی، وضعیت تأهل و جامعه‌پذیری مجازی تبیین می‌شود؛ بنابراین علاوه بر ۴ متغیر یاد شده

متغیرهای دیگر نیز در بروز انزوای اجتماعی کاربران مؤثر هستند که در این تحقیق مورد توجه نبوده‌اند.

بر اساس مقدار $Beta$ (این مقادیر استاندارد شده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را فراهم می‌سازد) بتای متغیر میزان استفاده از اینترنت برابر با $۰/۳۲۶$ پایگاه اقتصادی اجتماعی برابر با $-۰/۲۰۶$ ، وضعیت تأهل برابر با $-۰/۱۳۰$ و جامعه‌پذیری مجازی برابر با $۰/۱۳۳$ است که در این میان متغیر میزان استفاده از اینترنت بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته دارد. نتایج تکمیلی در جداول زیر آمده است.

جدول شماره ۱۰: ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون درباره عوامل مؤثر بر انزوای اجتماعی

متغیرهای مستقل	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعدیل شده	ضریب b	ضریب Beta	آماره t	Sig
میزان استفاده از اینترنت	۰/۳۷۸	۰/۱۴۳	۰/۱۴۱	۰/۰۰۱	۰/۳۲۶	۶/۵۰۵	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی اجتماعی	۰/۴۲۶	۰/۱۸۱	۰/۱۷۷	-۰/۱۵۲	-۰/۲۰۶	-۴/۳۸۲	۰/۰۰۰
وضعیت تأهل	۰/۴۴۸	۰/۲۰۱	۰/۱۹۴	-۰/۱۴۳	-۰/۱۳۰	-۲/۷۴۲	۰/۰۰۶
جامعه‌پذیری مجازی	۰/۴۶۵	۰/۲۱۶	۰/۲۰۸	۰/۰۵۹	۰/۱۳۳	۲/۶۴۹	۰/۰۰۸

بحث و بررسی

ساندرز و همکاران (۲۰۰۰) در مطالعه‌ی خود به این نتیجه رسیدند که بین استفاده‌ی کمتر از اینترنت نسبت به استفاده‌ی بالای افراد مورد آزمون و ارتباط بهتر با مادر و دوستانشان رابطه‌ی معناداری وجود دارد، بدین معنا که هر قدر افراد از اینترنت کمتر استفاده می‌کردند، رابطه‌ی بهتری با مادر و دوستان خود داشتند. کرات و همکاران (۱۹۹۸) هم به چنین نتایجی رسیده بودند؛ استفاده‌ی بیشتر از اینترنت باعث انزوای اجتماعی می‌شود. نتایج حاکی از آن است که در میان کاربران کافی‌نت‌های شهر تبریز هم

رابطه‌ی معناداری وجود دارد و هر چه استفاده از اینترنت بیشتر می‌شود، انزوای اجتماعی کاربران افزایش پیدا می‌کند.

یافته‌ها نشان می‌دهد که بین پایگاه اقتصادی اجتماعی با میزان انزوای اجتماعی رابطه‌ی معناداری وجود دارد. این نتیجه به دست آمده، گفته‌های هوث و ویلیامز را مورد تأیید قرار می‌دهد که معتقدند که افراد دارای پایگاه اقتصادی اجتماعی و قومی - نژادی محروم جامعه، سطوح پایینی از انواع سلامت را به خود اختصاص می‌دهند. بر اساس نظریات ایشان، محرومیت‌های اقتصادی اجتماعی تثبیت شده در طول دوران زندگی به احتمال زیاد خطرات فراوانی برای سلامت اجتماعی ایجاد می‌کنند، بنابراین بررسی و شناخت دقیق پایگاه اقتصادی اجتماعی فرد در اول دوران زندگی برای فهم تفاوتی موجود در زمینه‌ی سلامت اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است. افراد طبقه‌ی پایین عمدتاً در حاشیه‌ها و محله‌هایی زندگی می‌کنند که محیط فیزیکی محله‌های آن در سطح نامطلوبی قرار دارد، علاوه بر این سطح سرمایه‌ی اجتماعی پایین است.

نتایج به دست آمده از رابطه بین جامعه‌پذیری مجازی و میزان انزوای اجتماعی نشان می‌دهد که بین این دو متغیر رابطه‌ی معناداری وجود دارد؛ به این معنا که هرچه کاربران کافی‌نت‌ها از طریق اینترنت و دنیای مجازی جامعه‌پذیر می‌شوند میزان انزوای اجتماعی آنها افزایش پیدا می‌کند. همانطور که محمودی و همکارانش می‌گویند اینترنت همبستگی «درون گروهی» را کاهش می‌دهد، گفتگو با اعضای بیگانه را آسان می‌کند، و در نتیجه ارتباطات «برون‌گروهی» یا «بین‌گروهی» را تسهیل می‌کند. اینترنت به افراد میدان می‌دهد تا عقاید، نظریات و ارزش‌هایشان را به دیگران عرضه کنند و به این ترتیب به آنها امکان می‌دهد که بهترین بهره را از این ابزار ببرند.

ولمن معتقد است افرادی که از اینترنت استفاده‌ی اجتماعی می‌کنند دارای انزوای اجتماعی کمتری هستند. در حالی که در این تحقیق خلاف این امر ثابت گردید و افرادی که از اینترنت استفاده‌ی اجتماعی بیشتری می‌کنند، دارای انزوای اجتماعی بیشتری هستند.

در پایان پیشنهاد می‌شود که ایجاد انگیزه‌ی مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و علاقه به حضور در عرصه‌های اجتماعی با اجرای برنامه‌های متنوع فرهنگی توسط دست‌اندرکاران امور فرهنگی، می‌تواند عامل مؤثری برای افزایش پیوندهای انجمنی و اجتماعی کاربران شود. همچنین با توجه به اطلاعات به دست آمده افراد کمتری در سازمانها و نهادهای اجتماعی مانند انجمن‌های سیاسی، مذهبی و ... عضویت دارند و یا در صورت عضویت میزان همکاری کمتری با آنها دارند بنابراین لازم به نظر می‌رسد که در جهت تقویت ارتباطات نهادی و عضویت در انجمن‌ها کوشش گردد.

منابع

- احمدی، خدابخش؛ عبدالملکی، هادی؛ شهیداد، شیما؛ هما صدقی جلال. (۱۳۹۰). «مقایسه‌ی چگونگی کاربری اینترنت در بین نوجوانان عضو و غیر عضو بسیج»، فصلنامه‌ی روانشناسی نظامی، سال دوم، شماره‌ی ششم، صص ۴۶ - ۳۷.
- بهار، مه‌ری؛ حاجی محمدی، علی. «دانشجویان دانشگاه تهران و استفاده از اینترنت»، فصلنامه‌ی انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، صص ۱۸۶ - ۱۶۴.
- جلالی نائینی، سیدغلامرضا؛ یعقوبی، سعید؛ پورداداشی کمالچی، فاطمه. (۱۳۹۰). «بررسی چالش میان اینترنت و رسانه‌های جمعی در انتشار اخبار و اطلاعات با استفاده از فرایندهای احتمالی»، مدیریت فناوری اطلاعات، دوره‌ی ۳، ش ۷، صص ۳۶ - ۱۹.
- حاتمی، پریسا. (۱۳۸۹). «بررسی عوامل مؤثر بر سلامت اجتماعی دانشجویان با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی»، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی - دانشکده‌ی علوم اجتماعی.
- چلبی، مسعود؛ مهدی، امیر کافی. (۱۳۸۳). «تحلیل چندسطحی انزوای اجتماعی»، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره‌ی پنجم، شماره‌ی ۲، صص ۱۷۰ - ۱۳۵.
- رفعت جاه، مریم؛ شکوری، علی. (۱۳۸۷). «اینترنت و هویت جهانی»، فصلنامه‌ی جهانی رسانه، شماره‌ی ۵، صص ۱۷ - ۱.
- زنگنه، محمد. (۱۳۸۳). «عوامل مؤثر بر جامعه‌پذیری نوجوانان و جوانان، مطالعه‌ی موردی: دانش‌آموزان مقاطع راهنمایی و متوسطه استان بوشهر»، نامه‌ی پژوهش فرهنگی، سال هشتم، دوره‌ی جدید، شماره‌ی ۷، صص ۵۸ - ۳۰.
- سایت اطلاع‌رسانی شرکت مخابرات ایران.
- سروش مهر، هما؛ رفیعی، حامد؛ کلانتری، خلیل؛ شعبانعلی قمی، حسین. (۱۳۸۸). «بررسی پایگاه اقتصادی - اجتماعی زنان روستایی و عوامل مؤثر بر بهبود آن».
- سفیری، مریم؛ صادقی، خدیجه. (۱۳۸۸). «مشارکت اجتماعی دانشجویان دختر دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های شهر تهران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره‌ی پیاپی (۳۴)، شماره‌ی ۲: ۱-۳۴.
- طالبی، ابوتراب؛ برزگری دهج، راضیه. (۱۳۹۱). «بررسی چگونگی اعتماد و کناره‌گیری

- اجتماعی در میان دانشجویان»، فصلنامه‌ی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه‌ی اجتماعی، شماره‌ی ۱۱، صص ۱۹۳ - ۱۳۱.
- طاهری گلوندانی، رقیه. (۱۳۹۰). «ایترنت و آسیب‌های اجتماعی»، نخستین کنگره‌ی ملی فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، تهران، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، صص ۱۵ - ۱.
- محسنی تبریزی، علیرضا؛ هویدا، لادن؛ احمدی، فاطمه. (۱۳۸۹). «استغراق در فضای مجازی و عوارض فردی و روانی آن: پیمایش کاربران جوان اینترنت در شهر تهران»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال چهارم، شماره‌ی سوم، صص ۵۱ - ۶۹.
- محسنی، منوچهر؛ دوران، بهزاد؛ سهرابی، محمدحادی. (۱۳۸۵). «بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت در میان کاربران کافی‌نت‌های تهران»، مجله‌ی جامعه‌شناسی ایران، دوره‌ی هفتم، شماره‌ی ۴، صص ۹۵ - ۷۲.
- محمودی، محمود؛ سادات میر مقتدایی، زهرا؛ ریحانی، میترا. (۱۳۹۰). «نقش اینترنت در قبض و بسط باورهای فرهنگی جامعه»، مجموعه مقالات همایش شهروند مسؤول دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
- منتظر قائم، مهدی؛ تاتار، عبدالعزیز. (بی تا). «اینترنِت، سرمایه‌ی اجتماعی و گروه‌های خاموش»، فصلنامه‌ی انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، صص ۲۴۵ - ۲۲۳.
- ویشفر، فاطمه. (۱۳۸۴). «بررسی میزان اعتیاد به اینترنت در استفاده‌کنندگان در کافی‌نت‌های شهر لار»، فصلنامه‌ی بهداشت روانی، سال هفتم، شماره‌ی ۲۵ و ۲۶، صص ۳۳ - ۲۷.
- Biordi.D and Nicholson.R.N (2005). "Social Isolation", Jones and Bartlett Publishers.
- Fine,M, & Spencer.R. (2009). "Social Isolation, development of an assessment tool for HACC services. Centre for Research on social isolation, new south wales department of disability, Ageing and home care.
- Hortulanus.R, Machielse.A and Meeuwesen.L (2006). "Social Isolation In Modern Society", London and New York, Taylor & Francise Group, Routledge Publisher.
- Sanders.C.F, Filed.T.M, Diego.M and Kaplan.m (2000) "The Relationship Of Internet Use To Depression and Social Isolation Amond

- Adolescents". Pages 378 – 372.
- Wellman.B, Quanhausa.A, Witte.J and Keith.H (2001). "Does The Internet Increase, Decrease or Supplement Social Capital", American Behavioral Scientist, Volume 45, Number3, November 2001, Sage Publication 135 – 159.
 - Wellman.B, and Haythornthwaite.C (2002). "The Internet In Everyday Life", Blackwell Publisher.
 - Wilson,W.J (1987). "The trulydisadvantaged, the innercity,the underclass, and public policy". Chicago and London, The university of Chicago press.
 - Victor.CH, Scambler.S, and Bond.J (2009). "The Social World of Older People", England, Open University Press.
 - Kraut.R, Lundmark.V, Patterson.M, Kiesler.S and Mukapadhyay.T(1998). "Internet paradox: A social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well – Being ", American Psychologist, Volume 53, Pages 1017 – 1031.
 - Putnam.R (1995). "Bowling Alone: American Declining Social capital", Journal of Democracy, Number 6, Pages 65 – 78.
 - Zavaleta.D, Samuel.K and Mills. Ch. (2014). "Social Isolation: A conceptual and measurement proposal". OPHI working papers 67, university of oxford.
 - Young.B. (1996). "A study on the effect of internet use and social capital on the academic performance", Development and society, Volume 35, Number 1: 107 – 123.